

Borislav Uskoković*

KOMPLEMENTARNOST RAZVOJA (ODGOVORNOG) TURIZMA I
ZAŠTITE SKADARSKOG JEZERA

COMPLEMENTARISATION OF RESPONSIBLE TOURISM DEVELOPMENT
AND SKADAR LAKE PROTECTION

Izvod

Polazeći od sudbinske povezanosti očuvane prirodne sredine i turizma, naglašavaju se, s obzirom da ne postoji striktna gradacija temeljnih turističkih vrijednosti, mogućnosti prihvata obimnih istovremenih posjeta na Skadarskom jezeru. Turističke resurse moguće je uspješno koristiti prije svega putem različitih vidova nestacionarnog boravka. Budući razvoj turizma na Jezeru mora se realizovati na kvalitetnoj prostorno-planskoj osnovi.

Abstract

This paper stresses the possibilities of hosting a large number of visitors to Skadar Lake at the same time, taking into consideration the fact that a strict gradation of basic tourist values does not exist. At the same time, I have in mind the close relation of protected environment and tourism. The possibility of a successful use of tourist resources depends primarily on different aspects of non-stationary

* Dr Borislav Uskoković, Institut za društvenoekonomska istraživanja, Podgorica

visits. The future development on the Lake must be based on a qualitative planning of space.

1. TURIZAM I PROSTOR

Prema novijim istraživanjima,¹ turizam će, nema sumnje, postati vodeća svjetska ("putnička") industrija krajem ovoga milenijuma. U okviru međunarodnih tokova će, naime, oko 2000. godine "nomaditi" 600 miliona turista (broj dolazaka) emitujući godišnju turističku potrošnju od oko 550 mlrd. USD; istovremeno će u domaći turistički promet biti uključeno do 4 milijarde posjetilaca sa rezultirajućom potrošnjom od cca 2.750 mlrd. USD. Procjenjuje se, nadalje, da će učešće ukupnih prihoda od turizma u vrijednosti ostvarenog društvenog proizvoda svijeta iznositi čak preko 13%, uz zadržavanje relativno visokih stopa daljeg prosječnog godišnjeg rasta.

Turistička kretanja su, poznato je, motivisana prije svega željom za rekreacijom, odnosno boravkom u sredinama sa bogatstvom prirodnih ljepota i kulturno-istorijskih znamenitosti, upoznavanjem ljudi i običaja i drugim razlozima. Pokretan takvim potrebama, turizam objektivno postaje sve više neophodan element čovjekovog življenja u savremenim urbano-industrijskim uslovima. Jasno je, samim tim, da kvalitet prirodnih i antropogenih činilaca determiniše mogućnost kompetitivnog turističkog razvoja pojedinih područja. Ne treba, naravno, gubiti iz vida da je ovdje riječ o prethodnim, bazičnim, uslovima, a da je moderan "turistički proizvod" sazdan i od velikog broja izgrađenih atraktivnosti, elemenata turističke infra i suprastrukture, što sve zajedno, integralno, osigurava željeni doživljaj. Postoje, naravno, i segmenti turističke tražnje koji su već zasićeni aktivnim provođenjem odmora, koji su dominantno "tih i ljubitelji prirode", što sve ne znači da nosioci aktivnosti u turizmu ne moraju u fokusu imati ispunjenje zahtjeva za sadržajan boravak.

O naglašenju sprezi, sudbinskoj povezanosti očuvane sredine i turizma, govori činjenica da je turizam korisnik najvalitetnijeg prostora (sa velikim biološkim i rekreativnim potencijalom). On je, međutim, i značajan "potrošač" takvog prostora, s obzirom na nužno unošenje različitih antropogenih struktura za sopstveno funkcionisanje. Ali, budući da je po prirodi stvari zahtjevi očuvanja sredine i turističkog razvoja nijesu suprotstavljeni, u najvećoj mjeri je moguće, uz kvalitetan plan i njegovu dosljednu realizaciju, uspostaviti željenu ravnotežu između turističkih kretanja i prihvatnih potencijala prostora. Kvalitetnim prostornim uređenjem, oblikovanjem, arhitekturom "po mjeri" elemenata sredine, može se, štaviše, ostvariti i željena humanizacija prostora. Ako se u tome ne uspije, već prostor prepusti "divljoj" izgradnji (takmičenju sa prirodom!), turizam uništava svoje temeljne vrijednosti.

¹ Detaljnije o perspektivama razvoja turizma u svijetu vidjeti u knjizi: Travel Industry World Yearbook - The Big Picture - 1990. (Prema: S. Unković, Ekonomika turizma, Beograd, 1992, str. 204-205), odnosno publikaciji: Tourism to the year 2000, WTO, Madrid, 1993.

Visokokvalitetna životna sredina postaje sve oskudniji činilac u razvoju civilizacije. Očuvana, zdrava, prirodna sredina, posebno prostori pogodni za intenzivan razvoj turizma, već sada fungiraju kao "strateška sirovina", a posebno će to biti u budućnosti, s obzirom na to da se, očigledno je, obistinjuju sumorna upozorenja futurologa o postojanju "klice samouništenja" u procesu: polis-metropolis-megalpolis, koji se, kako je rekao L. Mumfor, može završiti nekropolisom (?!). Upravo ovi procesi pokreću turiste iz kontaminiranih prema kvalitetnim, sanatogenim sredinama - tzv. zelenim ili "eko" destinacijama.

Po sebi je razumljivo da u takvim uslovima nacionalni parkovi dobijaju sve značajniju ulogu, s obzirom na koncentrisano bogatstvo iskonske prirode (gdje se "čuje otvaranje lista u proljeće i treptaj krila mušice"). Oni, naime, kao eminentni turistički prostori, najdragocjeniji turističko-rekreacioni resursi, mogu, pretpostavljajući obezbijedenost osnovnih receptivnih uslova, zadovoljiti čovjekovu (prirodnu) potrebu za neposrednim kontaktom sa izvornom prirodom.

Postajući aktivan faktor korišćenja nacionalnih parkova, pravilno usmjeren razvoj turizma postaje istovremeno i činilac zaštite ovog prostora, preuzimajući ulogu čuvara i popularizatora. Ponovimo, zbog oskudnosti i potrošnosti kvalitetnog prostora, posebno kada je riječ o nacionalnim parkovima, nedopustive su bilo kakve greške u njegovom oblikovanju. To je logičan zahtjev i uspješnog turističkog razvoja, budući da kvalitetan prostor ima snažan ponder u tržišnoj realizaciji s obzirom da se "prodaja prostora" uključuje u cijene "paketa" turističkih usluga.

2. MOGUĆI OBLICI TURISTIČKOG PROMETA

Izvjesno je da Skadarsko jezero ima sasvim dobre izgledne turističkog razvoja u budućnosti. Taj razvoj je, u stvari, već počeo (izletnički, tranzitni, lovno-ribolovni turistički tokovi), a sada se radi o tome da se proces ubrza i zahvati, kroz masovnije turističke tokove, šire područje Parka razvojem i svih ostalih, selektivnih, vidova turističkog prometa.

Mada, s obzirom na dimenzije prostora, nema bojazni od "sukoba" rastućih turističkih tokova i zahtjeva za očuvanjem okoline, jasno je da i u ovom slučaju moramo govoriti o granicama racionalnog razvoja ponude, odnosno o mogućoj brznoj saturaciji nekih užih lokaliteta turističkim posjetama. U primjeru Skadarskog jezera, sa stanovišta prostorne zasićenosti, pozitivna je okolnost što ne postoji striktna gradacija motiva, budući da je više prostornih jedinica bezmalo jednako vrijedno, što omogućava (na različitim lokalitetima) istovremeni prihvati i obimnijih posjeta. Ali, naravno, Jezero se može potpunije (turistički) doživjeti tek ako se u, bar jednodnevnom, boravku korišćenjem plovnog puta, obide više najinteresantnijih lokaliteta (naselja: Donji Murići, Virpazar, Vranjina, Žabljak, Dodoši-Karuč, Rijeka Crnojevića, te ostrva Starčevo, Beška, Moračnik i dr.).

Nema sumnje da će Nacionalni park igrati sve značajniju ulogu i u turističkoj ponudi Crne Gore, pri čemu strogo treba voditi računa o granicama njegove optimalne turističke eksploatacije. U svakom slučaju potrebno je na zadovoljavajući

način "pomiriti" zahtjeve zaštite sredine i turističke valorizacije, jer bi u suprotnom turizam "sjekao granu" na kojoj i temelji svoje izgledne perspektive.

Iako Jezero predstavlja cjelinu, autentičnu turističku zonu, njegova adekvatna valorizacija može biti ostvarena tek u okviru scenarija turističkog razvoja šireg prostora - razvoja turizma Crnogorskog primorja, odnosno Crne Gore. Ne treba, naime, posebno isticati da Jezero ima sve bitne faktore privlačnosti (prirodne i antropogene vrijednosti, geoprometni položaj, saobraćajnu otvorenost, blizinu gradskih centara, kontaktnost Albanije i dr.), ali i da je "u sjenci" vrlo intenzivnog razvoja turizma na osobito privlačnom Crnogorskom primorju. Ovo, dakako, ne mora biti nadalje hendikep već, nasuprot, velika šansa uspješne turističke valorizacije Jezera. Imajući upravo u vidu dosezanja visokog nivoa razvoja turizma na Crnogorskom primorju, vjerujemo da turistički razvoj Jezera mora biti orijentisan prema nestacionarnim vidovima prometa, kada će, kroz tranzitne i izletničke tokove (sa Crnogorskog primorja i ostalog područja), biti na najbolji način ostvareno korišćenje njegovih rekreacionih resursa. Jezero, konačno, svoj uspješan turistički razvoj može ostvariti ne razvojem oblika prometa koji će biti konkurentni primorskom turizmu, prije svega afirmacijom autentičnih vrijednosti, što će u širem prostoru rezultirati veći kvalitet komplementarnosti ponude. U pitanju je, u stvari, obezbjeđenje pune turističke afirmacije: napuštenih ribarskih naselja, etno-sela, domaće radinosti, uslova za formiranje umjetničke kolonije, škola u prirodi, atraktivnog sportskog života, foto-safarija, mogućnosti za organizaciju turističko-sajamskih manifestacija i dr.

Razvoj turizma u Crnoj Gori ponajviše je, već dugovremeno, usmjeren ka valorizaciji turističko-rekreacionih resursa na Crnogorskom primorju, što je rezultiralo bezmalo jednosmjernan razvoj ljetnjeg, kupališnog turizma u kome su, poznato je, "sunce, more, plaže" osnovni motiv masovnih turističkih posjeta. Posljednjih godina se pokušava scenario razvoja turizma mijenjati u korist ostalih vidova prometa, a prije svega razvojem planinskog, tačnije zimsko-sportskog turizma. Shvaćeno je da se razvojem samo kupališnog turizma duž jadranske obale ne koriste izdašni potencijali u ostalom, kontinentalnom, prostoru, zbog čega naša turistička ponuda ne biva konkurentna, budući da se ne formira kao zbir ukupnih pogodnosti boravka u širem prostoru. To znači da se pored već tradicionalnih, uniformisanih i neinventivnih, u osnovi inferiornih, oblika turističkog prometa moraju stvarati uslovi i za intenzivan razvoj mnogih drugih, selektivnih, oblika. Otuda se u Strategiji razvoja turizma Crne Gore i naglašava potreba obezbjeđenja uslova za intenzivnije odvijanje specifičnih oblika turističkog prometa, a prije svega tranzitnog turizma, nautičkog, planinskog, lovnog i ribolovnog, zdravstvenog i oblika tzv. alternativnog turizma (koji pretpostavljaju više originalnosti, više kulturno-saznajnih vrijednosti, stvaranje prijateljstava, pustolovine i sl.).

U takvoj, novoj, koncepciji i strategiji razvoja turizma Crne Gore, jasno je da i Skadarsko jezero dobija pravu šansu potpunijeg turističkog razvoja. U prostoru Jezera je moguće, kako smo već istakli, polazeći kako od obilja prirodnih i antropogenih činilaca ponude, tako i od permanentnog porasta tražnje, razviti

brojne selektivne oblike turističke rekreacije. Nema nikakve sumnje da se u području Nacionalnog parka mogu zadovoljiti rastuće turističke potrebe za iskonskom prirodom, za kontaktima sa "netaknutim", doživjeti autentični folklor i dr., što obezbjeđuje novi kvalitet, tj. izrastanje kvaliteta turističke ponude na viši nivo. Riječ je, dakle, o ponudi izvornosti umjesto univerzalnosti.

Pored prirodnih uslova, veliki broj spomenika i živopisnih naselja obezbjeđuju željene uslove za razvoj turizma, posebno zato što se ovdje nudi različitost od uslova koji postoje kako u velikim aglomeracijama iz kojih turisti dolaze, tako i od onih koji se nude u turističkim destinacijama Crnogorskog primorja. Pretpostavlja se da će ove kulturne vrijednosti biti adekvatno restaurirane i privedene kulturološko-turističkoj namjeni, čime će biti omogućen razvoj različitih oblika sve više traženog tzv. alternativnog (nasuprot masovnom) turizma.

Nije samo u pitanju velika brojnost naselja već i njihova naglašena specifičnost, izdvojeni tipovi u etnografskom pogledu. Naselja se razlikuju po izgledu, po folklornim karakteristikama, gastronomiji itd. Ovdje, naprosto, nije potrebno graditi scenografiju, izmišljati etno-sela, jer ona već postoje u svakom dijelu obale (u Krajini, Crmnici, Riječkoj nahiji, Zetskoj ravnici). Treba ih samo sačuvati od "uljepšavanja" novim zdanjima, novim materijalima, koja bi rušila njihov tradicionalni izgled.

3. OSNOVNI CILJEVI DUGOROČNOG RAZVOJA TURIZMA

Imajući u vidu dostignuti stepen valorizacije atraktivnih faktora ponude i planirano širenje kapaciteta smještaja na Crnogorskom primorju, sasvim je sigurno da će u periodu naredne dvije decenije ovo područje ostvariti sasvim visok stepen (optimum) korišćenja prihvatnih mogućnosti prostora. A to, de facto, znači da će i ostalo kontinentalno područje Crne Gore sasvim intenzivirati svoj turistički razvoj.²

S obzirom na komplementarnost zone Skadarskog jezera (NP "Skadarsko jezero") sa ponudom turističkih centara na Crnogorskom primorju, uz to i sa ponudom Cetinja i Podgorice, sa izvjesnošću se može govoriti o mogućem dosezanju zadovoljavajućeg nivoa turističkog razvoja ovog područja na kraju planskog perioda - do 2015. godine.³ Ovo tim prije, što optimalna turistička valorizacija Jezera i ne pretpostavlja "teška" investiciona ulaganja u turističku infra i/ili suprastrukturu, budući da se oslonac tarjnog i uspješnog turističkog razvoja vidi iznad svega u izletničkom i drugim oblicima nestacionarnog turizma. Konačno, objekata "teške industrije" u turizmu ima (ili će imati) sasvim dovoljno u obližnjem okruženju (Podgorica, Cetinje, Crnogorsko primorje).

¹ Institut ekonomskih nauka: Strategija razvoja turizma Crne Gore, Beograd, decembar 1993. godine

² Za potrebe izrade Programa korišćenja, unapređenja i zaštite NP "Skadarsko jezero" u IDEI je 1987. godine urađena studija "Osnovi razvoja turizma NP Skadarsko jezero" (autor B. Uskoković). Početkom 1995. godine predmetna studija je inovirana predstavljajući baznu studiju predstojeće izrade prostornog plana NP-a. Ovaj rad, u stvari, predstavlja "izvadak" iz tog istraživanja.

Sljedstveno prethodno rečenom, turizam Skadarskog jezera će predstavljati svojevrsan eho intenzivnog turističkog razvoja na Crnogorskom primorju, takođe i ostalom prostoru Republike. Van svake je sumnje da će, s obzirom na privlačnost sopstvenih faktora ponude (pejzažne i ambijentalne vrijednosti, etnografske i eko-karakteristike, mogućnosti lova i ribolova, kupališne mogućnosti, vrijednosti spomenika kulture, i dr.), Skadarsko jezero u izvjesnom smislu biti i osnovni motiv posjete, tj. imaće svoju tražnju.

Globalni kvantitativni ciljevi turističkog razvoja Crne Gore, kao okvir razvoja ove oblasti i u užim područjima, do 2015. godine su:

- Rast kapaciteta smještaja sa sadašnjih oko 150.000 ležaja na oko 230.000 u 2015. godini (30% bi iznosilo učešće osnovnih objekata), što pretpostavlja uspon po prosječnoj godišnjoj stopi od 2,2%;

- Ostvarivanje godišnjeg obima turističkog prometa od 20 mil. noćenja sa učešćem ino-prometa od približno 50%;

- Realizacija deviznog turističkog priliva (ino-potrošnje) od oko 650 mil. USD itd.

Navedeni kvantitativni ciljevi biće ostvareni pored ostalog i kao posljedica potpunog uključivanja nacionalnih parkova u scenario turističkog razvoja. Pri tome je od osobite važnosti njihova uključenost u izletničke programe, promotivno-propagandna uloga i sl., jer bi bez njihovog potpunijeg oblikovanja u turistički mozaik (proizvod) Crne Gore, ukupna ponuda bila siromašnija i manje tržišno prihvatljiva.

Polazeći od realno utvrđenih osnova turističkog razvoja Crne Gore na duži rok, osnovni ciljevi budućeg dugoročnog razvoja turizma u području Nacionalnog parka Skadarsko jezero sastojali bi se u sljedećem:

- Mada stalno ističemo bogatstvo prirodnih i antropogenih vrijednosti kao bazične pretpostavke uspješnog turizma na Jezeru, prioritetno je potrebno voditi akcije na poboljšanju tih uslova. Ovdje je riječ o potrebi brižljivog uređenja svih kulturno-istorijskih spomenika i više etnografskih sela, o obogaćivanju ribljeg i ptičjeg fonda, o aktivnostima iz domena hortikulture s ciljem obezbjeđenja još većeg kvaliteta pejzaža naročito na nekim lokalitetima itd. Poseban problem je očuvanje kvaliteta vode, bez kojeg uslova, ne treba mnogo objašnjavati, ne mogu biti realizovani nikakvi programi razvoja turizma. Postoji opasnost da kvalitet vode postane ograničavajući faktor razvoja turizma.

- Stvaranje uslova i odvijanje turističkih tokova mora biti sasvim usklađeno zahtjevima zaštite prirodne sredine. Mada je kvalitetna sredina uslov uspješnog turističkog razvoja, ovdje ni turizam u odnosu na prostor ne može imati status bezgraničnog povjerenja. Izgradnja nove receptivne osnove, turističke infra i supstrukture, kao i organizacija pojedinih vidova prometa (naročito lovnog, nautičkog i dr.), nužno mora biti sasvim primjerena ekološkim zahtjevima. Svako novo narušavanje uspostavljene ravnoteže u prostoru imalo bi za posljedicu "sječu grane" na kojoj stoje ambicije razvoja turizma.

- Ostvarivanje zadovoljavajućeg stepena korišćenja resursnih mogućnosti Jezera je jedan od važnih razvojnih ciljeva. U ovom trenutku je teško govoriti o

periodu dosezanja optimalnog korišćenja potencijala. Ali, nema nikakve sumnje da se do 2015. godine može ostvariti relativno intenzivan razvoj naročito izletničkog, lovnog, nautičkog, sportskog turizma i dr.

- Razvijati materijalnu osnovu turizma, po obimu i strukturi, odnosno oblike turističkog prometa koji će snažno dopunjavati kvalitet turističkog života. Ponuda, naime, treba da bude sasvim komplementarna razvoju turističkog proizvoda na Crnogorskom primorju, pored ostalog i zbog već sasvim naglašenih zahtjeva ovog snažnog receptivnog područja. Ali, naravno, Jezero ne može dostići zadovoljavajući nivo turističkog razvoja ako se bude koristilo samo kao dodatni sadržaj Crnogorskom primorju, s obzirom da njegove turističke vrijednosti imaju i sopstvenu tražnju, što znači da ono može i treba da razvija i oblike prometa koji su poseban, temeljni motiv dolaska na Jezero (zimi ili ljeti). Upravo na taj način može biti prevladano relativno siromaštvo, jednostranost, turističke ponude u širem području.

Pored izgradnje ograničenog broja smještajnih objekata naročito je bitno orijentisati se na obezbjeđenje ugostiteljsko-trgovinskih, sportsko-rekreativnih, kulturno-zabavnih i drugih sadržaja, a svakako i objekata infrastrukture, sve u cilju da samo Jezero obezbijedi turistički proizvod baziran na kretanju, događajima i bitno manje na uslovima koje pretpostavlja "horizontalni" (spavališni) turizam.

- Razvojem turizma u užem prostoru Jezera ostvariće se ravnomjerniji razmještaj proizvodnih snaga u ovom dijelu Crne Gore. Naime, sada nedovoljno razvijeni obalni pojas, u kome mnoga naselja bilježe pad ili stagnaciju broja stanovnika, ostvarivao bi razvojem turizma značajne dodatne prihode, što bi bilo vrlo stimulativno i za svesrdnije angažovanje u poljoprivredi, domaćoj radinosti i dr.

- Izgradnjom materijalne osnove turizma bili bi stvoreni uslovi i za porast određenog broja zaposlenih što je od posebnog interesa. S obzirom na perspektive razvoja i saoskog turizma važno je ukazati na mogućnosti povećanog radnog angažovanja u okviru domaćinstava.

- Potrebno je s posebnom pažnjom obezbijediti uslove za intenzivniji razvoj inostranog prometa na ovom području, zbog ostvarivanja obimnije turističke potrošnje, odnosno deviznog priliva. Otuda i potreba izgradnje specifičnih ugostiteljskih objekata (nacionalnih i ribljih restorana), te naročito, interes za uređenje jednog broja etno-sela i dr.

- Domaći turistički promet takođe ima veliku šansu intenziviranja. Posebno je potrebno maksimalnu pažnju posvetiti domaćim tranzitnim turističkim tokovima, organizaciji škola u prirodi (mogu biti i internacionalnog karaktera), organizovanju oblika tzv. manifestacionog turizma itd. Jezero kao jedna od primarnih sportsko-rekreativnih zona Podgorice, takođe je jedan od osnovnih ciljeva i pravaca razvoja turizma na ovom prostoru.

- Intenzivnost razvoja turizma na Jezeru odlučujuće će zavisi od preduzimljivosti glavnih nosilaca, organizatora turističke aktivnosti. Pored preduzeća iz domena turističke privrede, neophodno je više angažovati različite društvene organizacije (Turističku organizaciju Crne Gore, Lovački savez, Sportsko-ribolovno društvo, Ferijalni savez i dr.), zatim društva prijatelja i dr., na

realizaciji programa turističkog razvoja. U sve aktivnosti turističkog razvoja potrebno je na odgovarajući način uključiti i individualni sektor, koji je u dosadašnjem periodu pokazao veliki interes za razvoj pojedinih komponenti turističke ponude na Jezeru.

Koordinativnu funkciju, pored neposrednog uključivanja u realizaciju tokova prometa ima odgovarajuća organizaciona jedinica Javno preduzeće "Nacionalni parkovi Crne Gore" (NP "Skadarsko jezero"). Iskustva nekih nacionalnih parkova pokazuju da se, u stvari, veći uspjesi u razvoju turizma nacionalnih parkova mogu ostvariti kada se ukupne turističke aktivnosti neposredno organizuju u okviru poslovanja NP-a nego kada se "povjere" turističkim organizacijama. Ali, takvo opredjeljenje izvjesno nema opravdanja na primjeru Skadarskog jezera, imajući u vidu površinu Parka, raspored njegovih temeljnih resursa u prostoru, nivo turističkog razvoja i dr.

- Organizovati u okviru Javnog preduzeća NP Crne Gore, odnosno sektora za turizam, i službu koja će voditi promotivno-informativnu aktivnost. Nema sumnje, prvi zadaci su izrada prigodnog turističkog vodiča Jezera, postavljanje odgovarajućih panoa na ulazima u Park i dr. U okviru ove službe bila bi organizovana i vodička služba, a takode i organizacija odgovarajuće škole za obezbjeđenje potrebnog broja ovoga kadra.

Ostvarljivost prethodno postavljenih osnovnih ciljeva i pravaca razvoja turizma u području Parka u velikoj mjeri je limitirana daljom "sudbinom" Jezera. Riječ je o poznatom problemu isušnja Jezera (da ili ne?), odnosno o daljem razvoju naših odnosa sa susjednom Albanijom. Sasvim je, naime, druga situacija ako se nivo Jezera "fiksira" na svoje normalne granice, u odnosu na stanje koje sada imamo. Amplitude vodostaja su sada vrlo visoke (1 do 5 m), što mnogo umanjuje turističku eksploataбилnost Jezera, s obzirom da se promjenom nivoa vode mijenja položaj i, osobito, izgled obalske linije (pojava vododerina). Spuštanjem Jezera za oko 3 m nestale bi i brojne baruštine i plićaci pa bi Jezero dobilo u ljepoti, samim tim postalo privlačnije za turizam, Uz to, produbljavanjem korita rijeke Bojane naročito bi se stimulisao razvoj jezerskog saobraćaja, tj. povezivanje Jezera sa Jadranom. Sa uspostavljanjem dobrih odnosa između dviju zemalja, stvaranjem istinskog "jezera prijateljstva" postavila bi se cjelovita koncepcija razvoja turizma u području Jezera. Ovako, neminovno je parcijalni pristup uz navođenje nekih pretpostavki, iako, istina, naš dio Jezera zahvata relativno veliki prostor pa je i takav pristup dijelom prihvatljiv.

4. USMJERAVANJE IZGRADNJE TURISTIČKIH KAPACITETA

Mada ovaj Nacionalni park, imajući u vidu njegov prometni položaj, površinu od oko 40.000 hektara, mnoštvo naselja, izgrađenost krupne infrastrukture, veliku otvorenost i dr., nije dovoljno "tipičan" nacionalni park, jasno je da o osnovnim principima izgradnje turističke ponude, te o ostaloj izgradnji, treba voditi naročitu brigu. I ovdje je, naime, potrebno utvrditi zone stroge zaštite, te područja liberalnije izgradnje itd.

Za razliku od mnogih drugih nacionalnih parkova u nas, u prostoru Skadarskog jezera temeljni prirodni faktor (fenomen) nije šuma ili memorijalni spomenik, već iznad svega hidrološka osnova. Ostale vrijednosti se, u stvari, javljaju kao komplementarni činioci prostorne cjeline Parka. Kako je u pitanju prije svega jezerski akvatorijum, jasno je da centralni motiv atrakcije, "sirovinsku" osnovu turističkog privređivanja, čini ukupna površina vode i njena obala a ne djelovi tog prostora, uže prostorne jedinice. A to, de facto, znači da je ovdje u širem prostoru moguća, u okviru postojećih naselja, izgradnja novih turističkih objekata, što bitno širi granice dopuštene izgradnje, mada je za sve lokalitete i ukupnu obalu neophodno precizno definisati granične vrijednosti intenziteta korišćenja. Ovdje se, u stvari, radi o potrebi obezbjeđenja striktno namjene pojedinih prostornih cjelina, tj. o utvrđivanju tzv. zone temeljnog fenomena koje će isključivati bezmalo svaku gradnju, zatim zona umjerene zaštite, zone turističke i mješovite namjene itd. Na bazi tog zoninga potrebno je utvrditi dopuštene apsorpcione kapacitete. Pri tome je osobito bitno voditi računa o optimalnim mogućnostima prihvata turista - izletnika po zonama "temeljnog fenomena", budući da se prema ovim prostornim jedinicama dimenzioniraju ostale zone, posebno sadržaji namijenjeni turističkom korišćenju.

Kako je turizam "potrošač" velikog i to najvalitetnijeg prostora, stalno treba imati u vidu da je njegovim rastom, masovnošću turističkog prometa, moguća pojava konflikta sa elementima prirodne sredine.⁵ Rizik gradnje je mnogo manji ako se razvoj koncentriše na nekoliko tačaka, polova turističkog razvoja, pa makar oni bili i višedimenzionisani. Vjerujemo da upravo takav "scenario" razvoja turizma odgovara Nacionalnom parku Skadarsko jezero. Ovdje naime, postoje različiti lokaliteti, od onih potpuno očuvane prirode, djelimično humanizirane tj. oblikovane, te već razvijeni djelovi prostora (naselja), pa je olakšano opredjeljenje za izbor "tačaka" daljeg ukupnog, pa i turističkog razvoja.

U slučaju formiranja većih turističkih koncentracija treba računati sa pojavom sukoba, odnosno negativnih uticaja na ekološku ravnotežu. Baš iz tih razloga treba nastojati da se turistički sadržaji koncentrišu u pojedinim, omeđenim, lokalitetima umjesto velike linijske disperzivne izgradnje uskog pojasa obale, koji prostor je i najinteresantniji za turistički boravak. Iz tih razloga potrebno je graditi što više "iza" uskog obalnog pojasa, da bi ovaj bio maksimalno korišćen za opštu rekreaciju. Pokatkad se, naravno, mora graditi i sasvim blizu obale, ali, u cjelini gledano, gradnja objekata koji su "zakoračili" u vodu predstavlja sknavljenje prostora.

Činjenica je da u slučaju Nacionalnog parka Skadarsko jezero, sem donekle u Virpazaru, Vranjini i Rijeci Crnojevića, nećemo imati osobito goleme istovremene posjete turista, a to olakšava organizaciju prometa sa pozitivnim efektima na

⁵ Mogući negativni uticaji turizma na okolinu su: prekomjerna izgradnja u obalnoj zoni, izgradnja saobraćajne infrastrukture, agresivna ("divlja") izgradnja kuća za odmor, zagađenost vode i vazduha, buka, napuštanje tradicionalnih zanimanja od strane lokalnog stanovništva, gubljenje kulturnog identiteta pod uticajem prilagođavanja zahtjevima tražnje i dr. Činjenica je da se ti negativni uticaji dešavaju tokom trajanja turističke sezone, pa je u ostalom periodu moguća regeneracija "oštećenih" elemenata prirodne sredine.

sredinu. Sve to, opet, ne znači da najatraktivniji prostor neće postati oskudan faktor razvoja turizma.

Posebno treba vrednovati značaj Parka u domenu rekreacije građana Podgorice, te činjenicu da naselja u sjevernom obodu Jezera sve više postaju periferija grada (obilježja konurbacije), što predstavlja specifičnu šansu njegovog turističkog razvoja. Ali, potrebno je sa mnogo više brige nego do sada da se vodi računa da ova prednost ne postane vremenom ograničavajući faktor razvoja Jezera. Naime, razvoj "prljave" industrije i nekih drugih grana privrede u slivnom području (naročito Podgorice), ozbiljno prijete devastaciji temeljnih vrijednosti Jezera - kvalitete njegove vode. Mora se biti do kraja svjesno da bez planske izgradnje u širem slivnom području ovaj još uvijek raskošni akvatorijum kvalitetne slatke (pitke) vode može postati naželeni recipijent. Otuda i razumna poruka da se prema Jezeru treba odnositi kao prema "malo vode na dlanu".

Već je, međutim, sasvim vidljivo da ni novija gradnja brojnih objekata u Parku nije vodila računa o zahtjevima očuvanja prirode. Tek u rijetkim slučajevima možemo govoriti da je gradnja humanizovala prirodne vrijednosti. A baš svaka gradnja (infrastruktura, ostali) je sastavni dio pejzaža, pa samim tim, ako je u sukobu sa elementima sredine, umanjuje turističku eksploataбилnost prostora.

Sljedstveno naprijed rečenom, ne isključuje se mogućnost pojave konflikta na planu realizacije turističkih kapaciteta u okviru pojedinih užih zona, posebno u dužem, budućem, periodu. Prostor treba čuvati i uravnoteženo graditi, jer se ni turističkim objektima ne smije, kako je već rečeno, obezbijediti status bezgraničnog povjerenja. Proizilazi, dakle, da je za svaki lokalitet potrebno precizno utvrditi dimenzije turističkog i svakog drugog razvoja, s ciljem da se ne ugrozi okolina a samim tim ni optimalne mogućnosti razvoja turizma. Otuda se i nužno treba da obezbijede detaljni prostorni planovi za niz turističkih lokaliteta na jezerskoj obali, koji će, naravno, polaziti od ukupnosti uslova turističkog razvoja Parka.

Imajući u vidu dostignuti i planirani obim kapaciteta smještaja i ostale ponude na Crnogorskom primorju, Cetinju i Podgorici, odnosno između masovne turističke posjete ovom dijelu južnog Jadrana, jasno je da razvoj turizma u Nacionalnom parku mora biti sasvim utkan u turistički razvoj ovog dijela Crne Gore. A to znači da u području Skadarskog jezera treba, prije svega, obezbijediti komponente turističke ponude (sadržaj aktivnosti) koje će biti komplementarne razvoju turizma na Crnogorskom primorju. Nedvosmisleno je, naime, privlačnost Crnogorskog primorja velika i prava šansa turističkog razvoja Jezera, koje želi biti jedna od važnih komponenti u turističkom proizvodu Crne Gore. Ovdje je riječ o potrebi da na Jezeru budu razvijani upravo oni vidovi turizma koji se ne mogu razviti na zadovoljavajući način u okviru masovnog turizma na morskoj obali. Naravno, u određenoj mjeri nužno je razviti i neke oblike boravičnog turizma, u okviru kojeg se sintetizuju ukupni turistički motivi ovog prostora.

Na bazi vrednovanja pojedinih raspoloživih turističkih resursa opredijelili smo se za najatraktivnije turističke lokalitete.

Kada je riječ o organizaciji stacionarnog, višednevnog, boravka, mislimo da je prije svega u području D. Murića moguće formirati odgovarajuće turističko naselje, a određene mogućnosti boravičnog turizma postoje i u području Vranjine i u zoni Dodoši-Karuč. Takođe će Virpazar i Rijeka Crnojevića imati uslove za nešto duži turistički boravak.

Tranzitni turistički tokovi odvijajuće se velikim dijelom priobalnog pojasa, a naročito na osovini Vranjina-Virpazar, te dijelom obale od R. Crnojevića do Žabljaka, nakon izgradnje planiranog puta. Razumljivo je da u lokalitetima koji će biti masovnije posjećeni kroz ova turistička kretanja, treba obezbijediti odgovarajuću turističku ponudu ugostiteljstva, trgovine, servisa, uključivanja u kratke izlete po Jezeru i dr. Ove uslove će koristiti turisti i u izletničkim tokovima kojima će biti obuhvaćen ukupan prostor Parka.

U navedenim vidovima prometa najznačajniju ulogu imajuće sljedeće prostorne cjeline: D. Murići, Virpazar, Vranjina, Žabljak, Dodoši-Karuč i Rijeka Crnojevića.

Oblici sportskog turizma odvijajuće se u zoni Velikog blata, a naročito u trouglu D. Murići, Vranjina, Rijeka Crnojevića.

Seoski turizam može biti razvijan u više naselja duž obale, pa i višim predjelima, sa prednošću onih naselja koja su locirana u blizini centara značajnije koncentracije turističkih sadržaja. Mada i u dugoročnijem periodu ne treba očekivati osobito intenzivnu izgradnju smještajne turističke ponude, nužno je strogo voditi računa o stepenu izgrađenosti, graničnim vrijednostima, pojedinih prostornih cjelina. Pri tome naglašavamo opasnost od moguće, već vidljive, agresivne izgradnje objekata tzv. sekundarnog stanovanja (vikend kuća), po neprihvatljivoj logici - "gdje god nađeš zgodno mjesto"...

5. ZAVRŠNA PORUKA

Iako u slučaju Skadarskog jezera ne postoji striktna gradacija motiva turističke posjete, budući da je više lokaliteta bezmalo jednako vrijedno (što obezbjeđuje izuzetno visoku receptivnost prostora), van svake je sumnje da za posebno atraktivne lokalitete, pa i za ukupnu obalu, nužno treba uraditi kvalitetne prostorne planove. Naročito je neophodno obezbijediti da se isključi mogućnost linijskog sistema građenja - "zaziđivanja" obale, jer bi time bile devastirane temeljne vrijednosti Parka. Treba, da ponovimo, insistirati da se elementi ponude (antropogene strukture) grade prvenstveno u okviru zasnovanih ruralnih i/ili urbanih naselja, čime će najveći dio obalnog prostora biti prepušten nesmetanom djeystvu prirodnih (iskonskih) činilaca. Štaviše, potrebno je izgradnju usmjeravati mimo granica NP-a, s obzirom na kvalitet i tog prostora, naravno i zbog nužnosti da se Jezero čuva kao "malo vode na dlanu".

Iako turizam i zaštita prirode, pa i kada je u pitanju Skadarsko jezero, nijesu, po logici stvari, suprotstavljene pojave (uz pretpostavku da se razvija odgovorni turizam!), opasnost je posve jasna - što više betona to manje Parka.

REZIME

U radu se govori o funkcionalnoj sprezi, sudbinskoj povezanosti očuvane sredine i turizma, s obzirom da je turizam korisnik najkvalitetnijeg prostora. Otuda, po prirodi stvari, turizam i zaštita prirodne sredine nijesu suprotstavljeni zahtjevi. Iako se polazi od postulata da Skadarsko jezero, i pored velikog prostora (oko 40.000 ha), treba čuvati kao "malo vode na dlanu", naglašava se pozitivna okolnost da u ovom nacionalnom parku ne postoji striktna gradacija motiva (temeljnih prirodnih i/ili antropogenih vrijednosti). Riječ je, sa turističkog stanovišta, o bezmalo jednakovrijednim lokalitetima, što omogućava prihvatanje obimnih istovremenih posjeta. Razvojem nestacionarnih oblika turističkog prometa (tranzitni, izletnički, kulturno-obrazovni, sportsko-rekreativni programi i sajamske manifestacije) Jezero može ostvariti željenu turističku valorizaciju, obezbjeđujući punu komplementarnost sa Crnogorskim primorjem. Naravno, nužno je u manjoj mjeri stvoriti uslove i za razvoj receptivnog (boravišnog) turizma u okviru kojeg se sintetizuju ukupni turistički sadržaji ovog prostora.